

2026, 15 (2), 1361-1382 | Araştırma Makalesi

11. ve 12. Yüzyıl Anadolu'sunda Bir Coğrafya Fetih İlişkisi: Büyük Selçuklu Dönemi Anadolu Fetihleri ile Coğrafi ve Jeopolitik Yansımaları

Mevlüt Günler ¹

Öz

Anadolu, jeomorfolojisi ve jeopolitik hinterlandıyla geçmişten günümüze önemini muhafaza eden ender coğrafyalardan biridir. Tarih boyunca Anadolu'da var olan siyasi ve medeni yapılar dünya tarihinde etkili olduğu gibi; dışarıdan gelen göç ve fetihlerle de yapısal dönüşümler geçirerek önemini günümüze kadar muhafaza etmiştir. Bahsettiğimiz etkileşim ve dönüşümde Anadolu coğrafyasının jeomorfolojisiyle dönem uluslararası jeopolitiğinin belirleyici olduğu dikkat çekmektedir. Büyük Selçuklular dönemi Anadolu'nun fethi de bu minvalde gerçekleşmiştir. Selçuklular, Anadolu'ya dönem konjonktürü bağlamında yönelmişlerdir. Fakat Anadolu coğrafyasının jeostratejik konumu ile dönem jeopolitiği çerçevesinde Anadolu'nun fethi gerçekleşmiştir. Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili olması ile kuzey ve güneyinde denize paralel uzantılı dağların bulunması kuzey güney hareketliliği ile savunma ve fetih stratejilerinde yönlendirici etki yapmıştır. Diğer taraftan doğusunda yer alan yüksek dağ ve platolar ile akarsu havzaları ise coğrafi ve stratejik açıdan savunma ve fethinde belirleyici olmuştur. Bununla birlikte Bizans merkezinin Avrupa kıtasında yer alması ile bahsettiğimiz Anadolu platosunun coğrafi şartları Bizans'ı stratejik açıdan doğu sınırlarının muhafazası konusunda olumsuz etkilerken, Selçuklu fetihlerini ise desteklemiştir. Araştırmacılar tarafından Anadolu'nun fethi ele alınmış ve kıymetli eserler meydana getirilmiştir. Eserleri incelediğimizde fethin Selçuklu Sultanları ve beylerinin askerî faaliyetleri bağlamında ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmamızda fethi, Anadolu sahasının coğrafi özellikleri, sağladığı stratejik avantajları ile dönem jeopolitiği bağlamında değerlendirerek alana katkıda bulunmak niyetindeyiz. Nitekim fetih incelendiğinde Aras, Fırat, Dicle, Kızılırmak gibi akarsuların kaynak havzaları ile akış yönlerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Yine Erzurum, Sivas, Malatya, Malazgirt ve Halep gibi şehirlerin sahip oldukları coğrafi ve stratejik unsurların hem fethi hem de savunmada belirleyici rolü olduğu da dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Anadolu'da var olan toplumsal yapı ile inanç farklılığı da sosyo-politik açıdan fethi etkileyen unsurların başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Anadolu, Türkiye, Selçuklular, Coğrafya-Fetih

Günler, M. (2026). 11. ve 12. Yüzyıl Anadolu'sunda Bir Coğrafya Fetih İlişkisi: Büyük Selçuklu Dönemi Anadolu Fetihleri ile Coğrafi ve Jeopolitik Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1361-1382. <https://izlik.org/JA79EC48HG> <https://doi.org/10.15869/itobiad.1896497>

Geliş Tarihi	24.02.2026
Kabul Tarihi	08.06.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

2026, 15 (2), 1361-1382 | Research Article

A Geography-Conquest Relationship in 11th and 12th Century Anatolia: The Anatolian Conquests of the Great Seljuk Period with Their Geographical and Geopolitical Impacts

Mevlüt Günler ¹

Abstract

Anatolia is one of the rare regions its significance from the past to the present owing to its geomorphological and geopolitical hinterland. Throughout history, the political and civilizational structures that emerged in Anatolia have influenced world history; at the same time, the region has undergone substantial structural transformations through migrations and external conquests, thereby maintaining its importance over time. In this process of interaction and transformation, both the geomorphology of Anatolia and the international geopolitics of each period to have both played decisive roles. The conquest of Anatolia during the Great Seljuk period also took place within this context. The Seljuks turned toward Anatolia in accordance with the political and geopolitical conjuncture of the time; however, the realization and consolidation of the conquest were closely shaped by the region's geographical features and the prevailing geopolitical conditions. Anatolia's enclosure by seas on three sides, together with mountain ranges running parallel to the northern and southern coasts, limited north-south mobility and influenced strategies of defense and conquest. Likewise, the high mountains, plateaus, and river basins in eastern Anatolia held strategic importance in both defensive and conquest operations. Furthermore, the location of the Byzantine imperial centre in Europe, coupled with the geographical features of the Anatolian plateau, hindered the empire's capacity to defend its eastern borders, thereby indirectly enabling Seljuk advances. Researchers have examined the conquest of Anatolia and produced valuable works on the subject. Notably, these works address the conquest in the context of the military activities of the Seljuk sultans and beys. This study aims to contribute to the field by evaluating the conquest in the context of the geographical features of the Anatolian region, the strategic advantages they provided, and the geopolitics of the period. Indeed, examination of the conquest reveals that the source basins and flow directions of rivers such as the Aras, Euphrates, Tigris and Kızılırmak were decisive factors. Similarly, the geographical and strategic locations of cities such as Erzurum, Sivas, Malatya, Manzikert and Aleppo played a decisive role in the conquest and its defence. Conversely, the existing social structure in Anatolia, along with differences and divisions in beliefs, were among the primary socio-political factors influencing the conquest.

Keywords: Middle Age, Anatolia, Türkiye, Seljuks, Geography-Conquest

Günler, M. (2026). A Geography-Conquest Relationship in 11th and 12th Century Anatolia: The Anatolian Conquests of the Great Seljuk Period with Their Geographical and Geopolitical Impacts. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 15(2), 1361-1382. <https://izlik.org/IA79EC48HG> <https://doi.org/10.15869/itobiad.1896497>

Date of Submission	24.02.2026
Date of Acceptance	08.06.2026
Date of Publication	30.06.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1 Assistant Professor, Department of History, Faculty of Letters, Karamanoğlu Mehmetbey University, Karaman, Türkiye, mevlutgunler@kmu.edu.tr / mevlutgunler@gmail.com , ORCID:0000-0003-2217-0644

Giriş

Anadolu sözcüğü doğu ya da güneşin doğduğu yer anlamına gelen Grekçe “Ἀνατολή/ἡ ἀνατολή/Anatole/Anatoli” kelimesinden gelmektedir (Liddell&Scott, 1966, s. 56). Dönemsel olarak farklı sahaları ifade eden Anadolu teriminin yerine erken dönemlerde “Küçük Asya/Asya Minor” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Günümüz Ege Bölgesi’ni tanımlamak için kullanılan bu ifade kimi zaman Kızılırmak havzasından Adalar Denizi’ne kadar olan coğrafya için de kullanılmıştır. III. yüzyıla gelindiğinde Roma İmparatorluğu, “Küçük Asya” ifadesini terk ederek Anadolu sözcüğünü kullanmaya başlamıştır. Sınırları değişkenlik gösteren Anadolu sözcüğü zaman zaman Mısır, Suriye ve Irak’ı kapsayan anlamda da kullanılmıştır (Sevin, 2001, s. 2-3; Tekin, 2010, s. 37-40).

Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyası İslâm dünyası tarafından “Rum/Roma” toprakları olarak adlandırılmaktaydı. Nitekim burada kurulan Selçuklu Devleti de dönem kaynaklarında “Rum Selçukluları” olarak ifade edilmekteydi (Anonim, 1952, s. 23; 35). II. Haçlı Seferi sırasında batılılar nüfus ve siyasi idare bağlamında Anadolu’nun Türkleşmesinden etkilenerek “Turquie/Turkia/Türkiye” ifadesini kullanmaya başladılar ve zamanla da yaygın bir ifade haline geldi (Guillaume de Tyr, 1879, s. 418; Mantran, 1975, s. 16; Odo of Deuil, 1948, s. 87-89; Turan, 1993, s. 10, 183; William of Rubruck, 1900, s. 41). Osmanlı döneminde ise Anadolu sözcüğü idari birim anlamında Çoruh ile Fırat nehirlerinin batısını tanımlayan coğrafi terim olarak yeniden kullanıldı (Tuncel, 1991, s. 107). Cumhuriyetle birlikte de Anadolu sözcüğü Avrupa kıtası dışında kalan Türkiye topraklarını tanımlayan coğrafi ad halini aldı.

Anadolu, konumuyla Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirlerine bağlamaktadır. Değişken iklim ve su rezervleriyle de zengin bir canlı varlığına sahiptir. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de cazibe merkezi olan Anadolu, toplum ve devletlerin hâkimiyet kurmak ya da ellerinde tutmak için mücadele verdikleri sahaların başında gelmektedir. Dolayısıyla Anadolu tarihi, ağırlıklı olarak siyasi ve askerî faaliyetlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan Türklerin Anadolu’ya gelişleri ile yurt tutmaları da devlet ve önde gelen şahısların seferleri bağlamında ele alınmış, Anadolu coğrafyasının fiziki şartları ile dönem jeopolitiğin etkilerine yeterince değinilmemiştir. Biz de doküman ve jeomorfolojik analiz bağlamında hazırladığımız çalışmamızda; Anadolu’nun Türk-İslâm yurdu haline gelmesini askerî faaliyetler ile coğrafi yapı ve dönem jeopolitiğinin Selçukluların stratejilerine katkıları boyutuyla ele alarak alana katkı vermek düşüncesindeyiz.

1. Genel Hatlarıyla Anadolu Coğrafyası ve Anadolu’da İlk Coğrafya-Fetih İlişkileri

Anadolu üç tarafı denizlerle çevrili olup doğu ve güney doğusundan Asya Kıtası’nın devamı niteliğindedir. Kuzey batısından boğazlarla Avrupa’dan ayrılmaktadır. Genellikle doğu batı uzantılı dağlara sahip olan Anadolu’nun iç kesimleri ova ve platolardan oluşmaktadır. Özellikle Doğu Anadolu’daki yüksek dağlar Anadolu’nun iç kesimleriyle İç ve Doğu Asya arasındaki siyasi, ticari ve askerî ilişkilerini şekillendirmiştir. Bununla birlikte yüksek rakım, bölge iklimini belirlediği gibi sahip olduğu yağış rejimiyle de birçok nehrin Orta ve Doğu Anadolu sahasından doğmasına imkân vermektedir. Nehirlerin deniz ya da göllere ulaşması da aşağıda değineceğimiz üzere doğu ve güneyden Anadolu’nun müdafaası, fethi, idaresi ve ulaşımını belirlemiştir. Diğer taraftan Doğu Karadeniz’in yüksek dağlarla güneyden çevrilmesi ile

Çoruh, Yeşilırmak, Kızılırmak ve Harşit/Doğankent vadileriyle iç kesimlerle bağ kurulması, Marmara ve Ege’de dağların doğu-batı uzantılı olması ile çöküntü ovalarının bulunması, Akdeniz’de Alacabel/Akseki, Sertevul ve Gülek geçitlerinin yer alması Anadolu’nun diğer yönlerden müdafaasını, fethini ve siyasi sınırlarını çizmiştir.

Anadolu’nun jeomorfolojik ve jeostratejik yapısı ilk siyasi teşekküllerden itibaren etkin olmuştur. Asur Kolonileri Çağı’nda, Anadolu’yu Basra Körfezi’ne bağlayan ana güzergâhlar Dicle ve Fırat nehirlerinin akış yönlerini takip etmekteydi. Diyarbakır, Malatya, Darende, Gürün, Maraş ve Kayseri ile Birecik, Urfa, Adana ve Gülek hatlarından oluşan bu bağlantılar Anadolu ile Mezopotamya arasında ticari, siyasi ve askerî ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır (Işık, 2020, s. 15). Sonraki dönemlerde Anadolu, Roma-Pers ya da Sâsânîler arasında gerçekleşen mücadeleler ile uzlaşılarla sahne olmuş, sınırların belirlenmesinde ise jeomorfolojisinin jeostratejik yansımalarıyla dönem jeopolitiği belirleyici olmuştur (Honigmann, 1970, s. 1-35). İslâm Devleti-Doğu Roma ilişkileri sırasında da coğrafya ve jeopolitik temelli mevcut anlayışın devam ettirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Sugür ve Avâsım olarak da adlandırılan Tarsus, Adana, Maraş, Malatya ve Erzurum hattı coğrafya topografyasının devletler arası askerî ve siyasi ilişkilere etkisi bakımından öne çıkmaktadır (Avcı, 2009, s. 473-474; Yıldız, 1991, s. 111-112).

Aşağıda Selçuklu fetihlerinde de değerlendireceğimiz üzere bahsettiğimiz saha, şehir ve yerleşkelerin sahip oldukları coğrafi özellikleri dönem devletleri tarafından savunma ve fetih politikaları bağlamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yerleşkeler incelendiğinde Çukurova ve burayı besleyen Ceyhan ile Seyhan nehirlerinin doğduğu Maraş, Kayseri coğrafyası, Erzurum ve Muş taraflarından doğarak Malatya dolaylarından güneye yönelen Fırat Nehri ile Van ve Diyarbakır havzasından doğarak Musul’dan Basra’ya yönelen Dicle Nehri askerî stratejiler başta olmak üzere sınırların belirlenmesinde dikkate alındıkları görülmektedir. Benzer anlayışlar Aras, Çoruh, Kızılırmak, Yeşilırmak ve Gediz olmak üzere diğer Anadolu menşeli nehirlerde de görülmektedir.

2. Selçuklu Öncesi Anadolu’da Türk Akınları ile Güzergâhları

Anadolu’ya hareket eden Türk gruplarından Hunlar, Hazarlar ve Sabarlar dikkat çekmektedir. Derbent üzerinden Azerbaycan ve oradan da Anadolu’ya yönelen Hun kumandanlarından Basık ve Kursık, Erzurum üzerinden Fırat’ı takip ederek Suriye’ye oradan da Filistin’e kadar akınlar düzenleyerek geri dönmüşlerdir (396-398) (Kafalı, 2002, s. 177; Kafesoğlu, 2003, s. 73; Sevim, 2000, s. 33-34).

Basık ve Kursık’ın Anadolu’daki hareketleri incelendiğinde coğrafyanın sefere yön verdiği görülmektedir. Muhtemelen Aras havalisine kuzeyden inen Hun komutanlarının nehri takip ederek Pasinler’e geldikleri, oradan Erzurum’a³ geçerek Fırat’ın kollarından Karasu’yu takip edip Suriye’ye indikleri anlaşılmaktadır. Hunlardan sonra İdil ve Don havzasında siyasallaşan Sabarların da Kafkaslardan güneye inerek Anadolu’ya girdikleri bilinmektedir. Muhtemelen Hunlar ile benzer yol güzergâhını takip eden Sabarlar, Kayseri ve Konya’ya kadar ilerleyerek Bizans’a ağır darbeler indirdikleri gibi bol ganimetle de geri döndüler (Sevim, 2000, s. 34-35). Sonraki dönemlerde Selçuklularda da

³ Erzurum’un jeopolitiği için bk. (Subaşı, 2010, s. 1828-1847).

benzer faaliyetlere rastlanması, zaman ve toplumlar değişse de topografyanın akınlar üzerindeki etkisinin değişmediğinin bir yansımasıdır.

Müstakil akınların yanı sıra Sâsânîler döneminde destek amaçlı Anadolu'ya gelen Türk grupları da bulunmaktadır. Bunlardan biri Akhunlardan aldığı destekle Kubâd'ın düzenlediği seferdir (502). Aras'ı takip ederek Erzurum'a kadar ilerleyen Kubâd, şehri ele geçirerek kuzeyindeki yerleşimleri de yağmaladı. Sonraki yıllarda Kubâd'ın Dicle'yi takiple Diyarbakır önlerine geldiği de göz önüne alındığında Anadolu'ya doğudan Aras üzerinden, güneydoğusundan da Dicle ve kolları vasıtasıyla ilerlediği coğrafya-sefer ilişkileri bağlamında dikkat çekmektedir (Süryani Mar - Yeşua, 1958, s. 29-30).

Anadolu'nun batısından hareket eden Türk grupları da bulunmaktadır. Özellikle Bizans'ın İslâm devletleriyle giriştiği muharebeler güvenlik endişesiyle Balkanlara inmiş olan Türk gruplarından bazılarının Sugûr ve Avâsım sahalarına iskân edilmesine neden olmuştur. Ayrıca umduğunu bulamayan Balkan Bulgarlarından bir kısmı da Çoruh Vadisi ile Trabzon havalisine yerleşmiştir (Yinanç, 2013, C. I, s. 19-20).

3. Anadolu Coğrafyası ve Dönem Jeopolitiğinin Selçuklu Akınlarına Etkisi ve İlk Faaliyetler

Selçuklular, devletleşmeden evvel Çağrı Bey'in 1015/1016-1021 yılları arasında batıya hareket ettiği görülmektedir. Mâverâünnehir'den ayrılan Çağrı Bey, Horasan üzerinden Anadolu'ya kadar ilerledi. Burada Senekerim komutasındaki Bizans birliklerini yenilgiye uğratarak Van Gölü havzasında akınlarda bulundu. Kuzeye yönelerek Nahcivan ile Nik/Nig dolaylarından Aras kıyılarına kadar ilerledi. Bol miktarda ganimet elde eden Çağrı Bey, şartların değiştiği Mâverâünnehir'e geri döndü (1021) (Honigmann, 1970, s. 175-176; Köymen, 2000, C. I, s. 104-115; Mateos, 2000, s. 48-50; Simbat, 1946, s. 18; Piyadeoğlu, 2020, s. 24-31; Sevim, 2000, s. 39-41; Turan, 1993, s. 14-15; Yinanç, 2013, C. I, s. 29-32).

Çağrı Bey'in seferi Selçukluların Anadolu siyasetinde önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte sefer sırasında takip ettiği güzergâhın devletin kuruluşunu takip eden yıllarda gerek Selçuklu birlikleri gerekse Oğuz beyleri tarafından takip edilmesi, Anadolu'nun fethi kapsamında coğrafya fetih ilişkisinin Selçuklularda ilk örneği olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda seferin başlangıcında Horasan'a geçen Çağrı Bey'in Nişabur önlerinden Tebriz sahasına oradan da batıya ilerleyerek Urmiye kıyılarına vardığı, akabinde Van Gölü havzasına akınlar düzenlediği ve sonrasında da kuzeye yönelerek Aras havzasına geldiği coğrafi güzergâh olarak takip edilmektedir. Buradan hareketle Anadolu'nun fethinde jeomorfolojik yapı ile jeostratejik konum bağlamında iki güzergâh dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki daha önce Hun ve Sabarların kuzeyden gelerek Anadolu içleri ne yöneldikleri Aras ve kolları iken; ikincisi de Van Gölü havzası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağrı Bey'den sonra Anadolu ve çevresine Irak, Balhan, Yabgulu ya da Nâvekiyye adlarıyla anılan Oğuz zümresinin hareket ettiği görülmektedir (Ateş, 1965, s. 517-525; Turan, 1973, s. 17-23). Arslan Yabgu'ya bağlı yaklaşık 4.000 çadır Oğuz, onun esareti sonrasında Gazneli Mahmud'a başvurup, aldıkları izinle Horasan'a yerleşti. Kısa süre sonra ahalinin şikayetleri üzerine de uzaklaştırıldı. Sultan Mahmud'un vefatıyla bir kısmı geri dönse de Selçukluların bölgeye intikaliyle onlardan uzaklaşarak batıya yöneldiler (Gardizi, 2011, s. 95-100; Nişâbü'rî, 2018, s. 78-79). Azerbaycan'a varan Oğuzlar, Vehsûdân/Vehsûzân'ın hizmetinde Anadolu'ya akınlarda bulundular. Bir kısmı da

Aras'ı geçerek Arrân'a varıp yerel idarecilerle birlikte seferlere katıldılar. Hatta Bizans Komutanı Bagrat'a engel olarak Tiflis'in İslâm beldesi olarak kalmasına katkı verdiler (1038). Akabinde yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde Oğuzların bir kısmı Rey'e bir kısmı Hemedan'a bir kısmı da Urmiye dolaylarına çekilerek buradaki Oğuzlarla birleşip Ukaylî idaresindeki Hakkâri sahasına girdiler. Fakat asıl kütle Selçukluların Rey ve Hemedan'a sahip olması üzerine Van dolaylarından Anadolu'ya girerek Bizans Kumandanı Haçik'i mağlup etti. Akabinde Diyarbakır, Cizre/Cezîre ve Musul'a kadar ilerledi. Bölge idarecilerinin sert tutumu ve Tuğrul Bey'e gelen şikayetler neticesinde de Azerbaycan'a gelerek Selçuklulara dahil oldu (1043/1044) (Köymen, 2013, s. 248-251; Sevim, 2000, s. 43-48; Yinanç, 2013, C. I, s. 33). Böylece Anadolu'nun fethi devlet siyasetine dönüştüğü gibi çok sayıda yeni Oğuz zümreleri de gaza amacıyla bölgeye intikal etti.

Bahsettiğimiz Oğuzların hareketlerini incelediğimizde Erciş'ten Van havzasına girdikleri, Ahlat üzerinden de gölün kuzey ve kuzeybatı düzlükleri vasıtasıyla Bitlis'e ilerledikleri anlaşılmaktadır. Oğuzların Bitlis çayını takip ederek de Batman ve Diyarbakır havalisine inmiş olmaları eldeki tarihi verilere uygun düşmektedir (Köymen, 2013, s. 249). Burada Dicle ile kollarının bir araya gelmesi ve yeni sahalara ulaşılması coğrafya jeomorfolojisinin seferlere etkisi kapsamında Oğuzların bölgede bir müddet kalmalarına imkân vermiştir. Yanarsu, Uluçay, Raapka Çayı ve Cama Deresi'ni takip eden Oğuzlar, Van Gölü'nün doğudan ulaşılması zor olan güney sahalarına ulaşarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yeni sahalara yayılmak düşüncesiyle de Dicle'yi takip eden Oğuzlar, önce Cizre'ye sonrasında da Musul'a inmişlerdir. Takip ettikleri yol güzergâhları Van ile Dicle sahalarının ulaşım ve hayatta kalma üzerindeki belirleyici coğrafi etkilerinin bir sonucudur. Bununla birlikte bölgede ciddi bir siyasi ve askerî yapının olmadığına göstergesi olup; jeopolitik açıdan da fethi uygun olduğunun bir yansımasıdır.

Bahsettiğimiz süreci geçmiş dönem faaliyetlerine göre analiz ettiğimizde Van Gölü'nün kuzeyinden giren Oğuzların, İslâm sahalarına ulaşmak ve mümkünse de burada yer edinmek gayesiyle Dicle ile kollarını takip ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat Horasan ve Azerbaycan sahalarında olduğu gibi buralarda da mahalli halk ve idarecileriyle yaşadıkları ihtilaflar, onların tutunmalarına engel olduğu gibi; zarar görmeleriyle de sonuçlanmıştır. Diğer taraftan Tuğrul ve Çağrı beylerde görülen devlet mefhumunun öncü olarak nitelendirebileceğimiz Oğuzlarda yeterince olgunlaşmaması, onları bağımsız faaliyetler yerine farklı toplumlarla iş birliği bağlamında var olma arayışına yöneltmiştir. Netice itibarıyla de nüfus ve nitelik bakımından elverişli imkanlara sahip olmalarına rağmen siyasallaşamamışlardır (Günler, 2017, s. 119-120). Bunda coğrafya ve mevcut jeopolitik koşullar ile Oğuz idarecilerinin güneybirlik siyasetlerinin etkili olduğu tarihi bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Sultan Tuğrul Bey Dönemi'nde Coğrafi ve Jeopolitik Açıdan Anadolu Fetihleri

Tuğrul Bey döneminde Anadolu ve çevresinde faaliyetlerde bulunan Türk beyleri arasında, Hasan, Kutalmış ve İbrahim Yınal gibi hanedan üyeleri de yer aldı. Öncelikle Azerbaycan'a hâkim olan Selçuklu beyleri, Aras ve kollarını takibe koyuldular. Hasan Bey, batıya yönelerek Pasinler'e kadar ilerledi. Dönüş yolunda Vaspurakan'a girmesi üzerine de bölge idarecisi Aaron, İberya/Gürcistan Valisi Katakalon Yanık/Kekaumenos/Kekavmenos'dan yardım talep etmek zorunda kaldı. Kekavmenos, meydan savaşı vermektense hileye başvurmayı önerdi ve Peñni/Ptghni/Beçni civarında

Stranga⁴ (Hrazdan?) suyu kenarında karşılaştılar. Hile gereği Kekavmenos ve Aaron ağırlıklarını bırakarak geri çekildiler. Takibe koyulan Hasan Bey ve birliği de yanılığa düşüp ganimete odaklanınca savaş düzenini kaybettiler. Bunun üzerine Bizanslılar, Hasan Bey ile ileri gelenleri şehit ettiler. Hayatta kalanlar Persarmenia'ya (Urmie Gölü dolayları) çekildiler (1047) (Arisdaguès de Lasdiverd, 1864, s. 72-78; Bryennios, 2008, s. 43-44; Ersan, 2007, s. 23; Honigmann, 1970, s. 177; John Skylitzes, 2010, s. 420-422; Kafesoğlu, 1972, s. 34; Mateos, 2000, s. 377; Yinanç, 2013, C. I, s. 40-41).

Şehadet haberini alan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı Selçuklu birlikleriyle Anadolu'ya gönderdi. Onun ilerleyişi karşısında Bizans savunmasını komuta eden Liparit/Liparites, Pasinler'in kuzey doğusunda yer alan ve jeostratejik konumuyla coğrafi avantaj sağlayan Outrou/Kaputru/Kapetru/Kapetrou/Kapetron/Üğümü'de savaş düzeni aldı. Böylece başlayan savaşı Selçuklular kazandıkları gibi Erzurum sahası da Türk hakimiyetine açıldı (1048). Esir edilen Liparit ile elde edilen ganimet Tuğrul Bey'e gönderildi. Diğer taraftan İmparator IX. Konstantinos Monomakhos barış görüşmeleri için elçi gönderdi. Antlaşma sonrasında Sultan Tuğrul Bey fidye almaksızın Liparit'i serbest bıraktı. Diğer taraftan Emevîler döneminde İstanbul dolaylarında yaptırılan Cami'nin tamiri ile hutbelerde Abbâsî ve Selçuklu sultanının isimlerinin okutulması Bizans tarafından kabul edildi (Attaleiates, 2012, s. 78-81; Arisdaguès de Lasdiverd, 1864, s. 83-86; Cahen, 1965, s. 13; Göksu, 2010, s. 999-1000; Haldon, 2003, s. 47; Honigmann, 1970, s. 177-178; John Skylitzes, 2010, s. 422-424; Simbat, 1946, s. 33; Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 157; Köymen, 2017, s. 253-256; Mateos, 2000, s. 85-87; Özgüdenli, 2015, C. I, s. 98-99).

Pasinler galibiyeti özellikle dönem gayrimüslim müellifleri tarafından irdelenmiş, Selçukluların Anadolu'daki ilk büyük galibiyeti olduğu vurgulanarak kısa süreliğine de olsa büyük bir şehrin (Erzurum) ele geçirildiği ifade edilmiştir. Hatta elde edilen galibiyetin bölge ahalisi ile idarecilerini derinden sarstığı belirtilerek bölgenin kaderinin yavaş yavaş Selçukluların eline geçeceği kanaatine varılmıştır. Diğer taraftan alınan hezimette Bizans idarecilerinin yanlış siyasetleri ile yaşanan iç çekişmelerin etkili olduğu da vurgulanmıştır (Attaleiates, 2012, s. 78-79, 142-143; Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 158; Mateos, 2000, s. 86-87; Simbat, 1946, s. 33). Bahsettiğimiz tepkileri incelediğimizde coğrafya ile toplumsal yapının stratejik açıdan savunma ve fethi şekillendirdiği görülürken; jeopolitik açıdan da Azerbaycan, Gürcistan ve Anadolu'nun doğusunda mahalli teşekküller dışında ciddi bir otorite boşluğu olduğu da anlaşılmaktadır.

Antlaşma sonrasında Anadolu'ya akınlar devam etse de ciddi bir mücadele yaşanmadı. 1054 yılında bizzat Sultan Tuğrul Bey, Van havzasına girerek Begri/Bergiri/Muradiye'yi fethetti. Halkın biat etmesiyle de Erciş, Selçuklulara katıldı. İleri gelenlerinin teşvikiyle de Malazgirt kuşatıldı. Ancak Bizans idarecisi Vasil'in müdafaası neticesinde ele geçirilemedi. Kuşatmayı sonlandıran Tuğrul Bey, muhtemelen Hınıs ve Karayazı

⁴ Stranga, Büyük Zap suyu için kullanılan dönem adlandırmasıdır. Günümüzde Çiğli olarak bilinen bu su, Van havzasının güney ve güneydoğusundan doğup Musul'un güneyinden Dicle'ye karışmaktadır. Nehir güzergâhı incelendiğinde, bahsedilen sahanın savaş alanı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim konuya temas eden kaynak ve çağdaş eserlerdeki bilgiler incelendiğinde; Erzurum ve çevresine akınlar düzenleyen, sonrasında ise Vaspurakan'a giren Hasan Bey ile Bizans ordusunun, Gökçe (Sevan) Gölü'nden doğarak Aras'a katılan Hrazdan suyu kenarındaki Peṭni/Ptghni/Beṭni'de savaşa tutuştıkları görülmektedir. Diğer taraftan, daha önce takip edilen güzergâhlar ile Duvîn/Dovîn örneğinde görüldüğü üzere Bizans birlikleriyle girilen mücadelelerin bu sahada yoğunlaşması; Anadolu'nun fethi sürecindeki ilk ciddi mukavemet sahasının, Hrazdan suyunun Aras'a karıştığı havza olduğunu ortaya koymaktadır (John Skylitzes, 2010, s. 420-422; Mateos, 2000, s. 377; Yinanç, 2013, C. I, s. 40-41).

taraflarından Aras ve kollarını takip ederek Avnik müstahkemi önünden Pasinler ile Erzurum arasına hâkim olan Büyük Du/Tu/ Tüy/Tuy yerleşkesine kadar ilerledi. Burada mevzilenen Bizans kuvvetleri karşısına çıkacak cesareti gösteremeyince de Malazgirt'e geri dönerek yeniden muhasara etti. Ele geçiremeyince de göl kıyısındaki Areke/Adilcevaz'ı Selçuklulara katarak geri döndü. Diğer taraftan Tuğrul Bey'in üç kol halinde sevk ettiği Selçuklu birlikleri, Kafkaslar, Çoruh Vadisi, Yeşilırmak Vadisi (Gümüşhane, Bayburt, İspir) ile Yukarı Fırat havzasına (Tercan, Erzincan) akınlarda bulundular. Akınlar yerleşmek amacından ziyade bölgeyi tanıma ve fethe hazırlama minvalinde gerçekleştiğinden bol miktarda ganimet elde edildi (Abû'l-Farac, 1999, C. I, s. 306; Attaleiates, 2012, s. 80-83; Arisdaguès de Lasdiverd, 1864, s. 90-101; Honigmann, 1970, s. 179-180; Kırzioğlu, 1953, s. 328-329; Köymen, 2017, s. 256-259; Mateos, 2000, s. 100-103; Sevim, 2000, s. 53-54; Simbat, 1946, s. 35-36).

Tuğrul Bey'in faaliyetleri neticesinde Van Gölü'nün kuzeyi Selçuklu hâkimiyetine girdi. Ayrıca Erciş ahalisinin sulh yoluyla Selçuklu yönetimine geçmesi, tıpkı Nişabur örneğinde olduğu gibi uzlaşıya dayalı kozmopolit yönetim anlayışının Anadolu'da da devam ettirileceğinin bir göstergesidir. Diğer taraftan Özgüdenli'nin de değindiği üzere Tuğrul Bey'in Muradiye ve Erciş'ten sonra Malazgirt üzerinde ısrar etmesi ise coğrafi ve jeostratejik açıdan Fâtımiler üzerine yapılacak seferler için güzergâh oluşturma gayretlerinin bir sonucudur. Nitekim 1054 seferi öncesinde Tuğrul Bey, İmparator Monomakhos'a elçi göndererek topraklarından geçme müsaadesi istemiş, fakat imparator olumsuz cevap vermiştir (Özgüdenli, 2015, C. I, s. 99-100; 2024, s. 20-34, 40-43).

Tuğrul Bey'in Anadolu'dan ayrılması üzerine Selçuklu vasalı Ebu'l Esvâr, Ani taraflarına akınlarda bulunsa da üzerine gönderilen kuvvetlerle baş edemedi. Aynı zamanda Horasan Sâları, Emir Samuk/Samuh/Sanduk/Saltuk, Emir Kapar/Kebir, Yusuf, Cemcem ve Emir Dinar gibi Türkmen beyleri akınlarda bulunmaya devam ettiler. Hatta zaman zaman Selçuklu beyleri ile Norman asıllı Herve/Frankopulos/Francopuol ve Liparit'in oğlu Ivane/Ivan/Ivanê gibi bazı Bizans kumandanları arasında ittifaklar dahi meydana geldi (Attaleiates, 2012, s. 142-145; Kırzioğlu, 1953, s. 329-330; Mateos, 2000, s. 107). Bu beylerden Emir Samuk, Kızılırmak ve kollarını takip ederek Sivas ile Kapadokya'ya kadar ilerledi. Bizans garnizonunun Gabadonia/Develi'ye çekilmesi üzerine de 4 Temmuz 1059'da Sivas'ı kısa süreliğine ele geçirdi. Diğer taraftan Emir Dinar da Malatya'ya bir süreliğine sahip oldu. Horasan Sâları ise 1059 yılında Urfa'ya kadar ilerleyerek şehri muhasara etti. Fakat önemli bir başarı elde edemedi. 1062 yılında yeniden harekete geçen Horasan Sâları, Ergani/Arkni, Tulhum/T'lhun taraflarına akınlar düzenledi (Mateos, 2000, s. 107-109, 113-117; Simbat, 1946, s. 39; Turan, 1996, s. 153-154).

Beylerin faaliyetlerini incelediğimizde Anadolu coğrafyasının jeostratejik yapısını dikkate alarak akınlar düzenledikleri, Bizans varlığını Kızılırmak'ın batısına iterek Fâtımî yolunu açmak istedikleri anlaşılmaktadır. Fakat akınlar fetihten ziyade ganimet ve bölgeyi yıpratarak fetih öncesi hale hazırlamadan öteye gitmedi. Bununla birlikte Malatya ve Sivas'ın kısa süreliğine ele geçirilmesi, Selçuklu akınlarının Fırat'ın batısına geçerek Kızılırmak boylarına ulaştığının ve sonraki akınların daha batıya kayacağını önemli bir göstergesidir. Diğer taraftan akınların Erzurum, Erzincan, Muş, Malatya, Sivas, Urfa, Gümüşhane ve Çoruh Nehri çevrelerinde yoğunlaşması, yerleşimlerin coğrafi açıdan doğudan ulaşılmasına elverişli olmalarına bağlanabileceği gibi bölgedeki Bizans hâkimiyetinin askerî açıdan kaybolduğunun da bir yansımasıdır. Nitekim Liparit'in oğlu Ivanê'nin Muş ve Erzurum taraflarına hâkimiyet kurma çabaları ile Ani

ile İbery sahalalarının Bizans idarecisi Katakalon'un ona karşı mukavemeti dönem konjonktürü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buradan hareketle Bizans varlığının Doğu Anadolu sahasında coğrafi ve toplumsal savunma boyutuyla kaybolmaya yüz tuttuğu anlaşıldığı gibi, Ani'nin fethinin Bizans mukavemetinin tamamen kırılması bakımından zaruri olduğu da ortaya çıkmaktadır (Arisdaguès de Lasdiverd, 1864, s. 108, 111-118, 119-123; Köymen, 2017, s. 260-263).

5. Sultan Alp Arslan Dönemi'nde Coğrafi ve Jeopolitik Açından Anadolu Fetihleri

Sultan Tuğrul Bey, Bağdat ziyaretleri ve merkeziyetçi devlet anlayışına karşı gösterilen mukavemetler neticesinde Anadolu'ya yeni bir sefere çıkamadı. Diğer taraftan vefatı sonrasında Kutalmış ve diğer adayları bertaraf ederek Selçuklu Sultanı olan Alp Arslan, ilk seferini Kafkaslar ile Anadolu'ya düzenledi. Alp Arslan'ın yeni hükümdar olması nedeniyle etkileyici bir fetihle hükümdarlığını tartışılmaz hale getirme düşüncesi bu seferde etkili olabileceği akıllara gelmektedir. Nitekim vezir Amîdülmülk Kündürî ilişkileri bağlamında devletle gerçekleştirilecek köklü bir değişiklikte tartışılmazlık adına etkileyici bir zaferle başlamak Sultan Alp Arslan'ın elini güçlendireceği gibi direnç göstermeyi düşünen Kündürî taraftarlarının da geri durmalarını sağlayabilirdi (Nîşâbü'rî, 2018, s. 88-89). Ayrıca daha önce babası Çağrı Bey'in ayak bastığı sahaları tecrübe etmek, yeni fetihlerle de buraları kalıcı kılmak düşüncesi de manevi açıdan onun bu seferinde etkili olabileceği tarihi sürece uygun düşmektedir. Benzer anlayışı oğlu Melikşah döneminde 1086 Suriye seferinde atını Akdeniz'e sürerek dile getirmesi de nesiller arası etkileşim ve devamlılığın yansıması olarak dikkat çekmektedir (Mateos, 2000, s. 172; Özgüdenli, 2015, C. I, s. 179; Râvendî, 1999, C. I, s. 126-127).

Bahsettiğimiz nedenlerin yanı sıra bölgedeki Türk varlığı ile faaliyetleri de Sultan Alp Arslan'ın sefer düzenlemesinde etkili olmuştur. Nitekim Tuğrul Bey döneminde İç Anadolu sahasına kadar uzanan akınların dönüş güzergahlarıyla üst bölgelerinin güvenliği, Ani'nin coğrafi ve stratejik açıdan ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle yapılacak akınların salâhiyeti ve sürdürülebilirliği için Kafkasların güven altına alınması ile sınır garnizonu vazifesi gören Ani'nin fethedilmesi zaruri bir vaziyet haline gelmiştir.

Sultan Alp Arslan 22 Şubat 1064 tarihinde sefere çıkarak Urmiye Gölü'nün kuzey doğusunda yer alan Merend'e geldi. Burada karşılayan Selçuklu Emiri Tuğtegin'den bölge hakkında bilgi aldı. Aktarılan bilgileri jeostratejik açıdan askerî hareketle birleştiren Alp Arslan, Nahçıvan'a kadar ilerledi. Burada oğlu Melikşah ile Nizâmülmülk'ü Aras'ı takiple Anadolu'ya sevk etti. Kendisi de nehri geçerek kuzeye yöneldi. Melikşah ve Nizâmülmülk, günümüzde Iğdır sınırlarında Aras kıyısında bulunan Sürmeri/Surmârî (Kutsal Meryem?) ile Hagios Georgio'yu fethetti. Diğer taraftan kuzeye yönelen Sultan Alp Arslan, Şavşat'a kadar ilerleyerek yay çizdi. Selçuklu kuvvetleri karşısında varlık gösteremeyen mahalli Ermeni ve Gürcü idarecilerini tabiiyeti altına aldı. Ardından Melikşah ve vezir idaresindeki birlikle birleşerek Ani'yi fethetti (16 Ağustos 1064). Kars hâkimi Ermeni Gagik Abbas'ın Selçuklu tabiiyetine girmesiyle de Selçuklular Anadolu'da kalıcı olmaya başladılar. Ayrıca fetih İslâm dünyasında heyecan uyandırdı ve Abbâsî Halifesi Sultan Alp Arslan'a "Ebû'l-Feth" unvanını verdi. Böylece Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara geçen askerî ve siyasi liderlik kalıcı hale gelmeye başladı (Abû'l-Farac, 1999, C. I, s. 316-317; Attaleiates, 2012, s. 144-151; el-Hüseynî, 1999, s. 30-32; İbnü'l-

Esîr, 1991, C. 10, s. 49-52; Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 159; Özgüdenli, 2015, C. I, s. 140-142; Simbat, 1946, s. 40-41).

Ani, güney ve güneydoğudan Arpaçay, kuzeydoğu ve güneybatı taraflarından da derin vadilerle çevrenmektedir. Kuzey ve kuzeydoğu tarafından ise güçlü surlarla korunmaktaydı. Şehrin bahsettiğimiz konumu, fethini zorlaştırdığı gibi; uzun süre muhasaralara dayanmasına da imkân vermektedir. Diğer taraftan Ani'nin yüksek platoda yer alarak kuzey, doğu ve güney yönlerine hâkim olması, savunma ve askerî açıdan olduğu kadar ticari yollar bağlamında da bölgenin kilit yerleşkesi olmasına katkı vermektedir.

Coğrafi ve stratejik unsurlarıyla Ani'nin fethi, Türk tarihi açısından önem arz ettiği gibi; sosyo-politik etkisiyle de Anadolu'nun kaderinin Selçuklular bağlamında şekillenmesinin önünü açtı. Sultan'ın ayrılmasından sonra ona bağlılığını sunan Gagik'in arazisini zaman kaybetmeden Bizans'a para karşılığında terk ederek İç Anadolu sahasına çekilmesi ise; Ani'nin fethinin coğrafi ve jeopolitik açıdan bölgedeki Bizans hakimiyetine son verdiğinin önemli bir göstergesidir. Aynı zamanda Bizans'ın Anadolu coğrafyasına uygun olarak yeni savunma stratejisini Kızılırmak temelli değiştirdiğinin de somut bir örneğidir (Kırzioğlu, 1953, s. 343-347; Simbat, 1946, s. 41).

Fetih sonrasında Alp Arslan'ın Karahanlılar üzerine sefere çıkmasına rağmen Anadolu'daki Selçuklu akınları devam etti. Horasan Sâları, Ergani ve Tulhum taraflarından Urfa önlerine gelerek muhasara etti. Şehri ele geçiremeyince de ayrılarak Diyarbakır'a geldi. Bura idarecisi Nizamüddin tarafından müzakere amaçlı şehre alındı ve öldürülerek kuyuya atıldı (1065/1066). Aynı yıl Hacıp Gümüştekin yanına Afşin Bey ve Ahmetşah gibi Türkmen beylerini alarak Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu'ya girdi. Murat, Fırat ve Dicle havzaları ile Cezîre dolaylarında faaliyetlerde bulundu. Ergani ve Nizip taraflarında bazı kaleleri ele geçirdi. Nusaybin'i de muhasara etti. Fakat alamadı. Fırat'ın batısına geçen Gümüştekin ve Türkmen beyleri Adıyaman sahasında akınlarda bulundular. Bunun üzerine görevlendirilen Bizans komutanı Aruandanos onları Hoşin Kalesi önlerinde karşıladı. Yapılan mücadeleyi Selçuklu kuvvetleri kazandığı gibi Aruandanos da esir alındı. 40 bin altın karşılığında da serbest bırakıldı. Sonra Ahlat'a dönen Selçuklu beyleri arasında ihtilaf yaşandı. Afşin Bey, Gümüştekin'i öldürdü. Sultan Alp Arslan'dan çekindiği için de Ahlat'tan ayrılarak Amanoslarda Karadağ'a yerleşti ve Dülük'ü ele geçirdi. Antakya önlerine kadar akınlarda bulunarak bol miktarda ganimet aldı. Kuzeye de yönelen Afşin Bey, Malatya sahasında karşılaştığı Bizanslıları yenilgiye uğrattı. Tohma ve Zamantı havzasından ilerleyerek Kayseri'yi kısa süreliğine ele geçirdi. Ardından Lârende/Karaman'a kadar giden Afşin Bey, çok sayıda ganimetle Toros ve Gavur Dağları geçitlerinden Halep'e döndü. Ganimetleri Halep pazarında sattı (1067). Ertesi sene yeniden Antakya'yı muhasara ederek 100 bin altın karşılığında şehirden ayrıldı. Afşin Bey'in bahsettiğimiz başarılı akınları Sultan Alp Arslan tarafından affedilmesine neden oldu. Gelen davet üzerine de Sultanın huzuruna çıkan Afşin Bey, yeniden Selçuklu bünyesine katıldı (1068) (Attaleiates, 2012, s. 168-173; İbnül-Adîm, 2014, s. 16-17; Sevim, 2000, s. 62-65; Sevim, 2011, s. 18-20).

Bu sıralarda Karahanlı asilzadesi olduğu düşünülen Hanoğlu Harun, Anadolu'ya girerek Diyarbakır önlerine kadar ilerledi. Bir müddet faaliyetlerde bulunduktan sonra Halep'e gelerek Mirdâsiler arasında yaşanan mücadelelere dahil oldu. Daha sonra da Artah ve İmm kalelerini fethetti (1067/1068) (Sevim, 1979, s. 374-375).

Anı'nın fethi sonrasında bahsettiğimiz beylerin faaliyetleri neticesinde Ahlat ile Halep üst haline getirilerek Fâtımî yolu nispeten açıldığı gibi coğrafi ve stratejik avantajlar da Selçuklulara geçti. Ayrıca Bizans'ın oluşturmaya çalıştığı Kızılırmak savunma hattı da aşıldı. Bunun üzerine Nikephoros Botaniates ordu komutanı olarak atandı. Botaniates, kaybedilen coğrafi ve stratejik avantajları geri kazanmak için Sivas, Divriği ve Malatya sahalarındaki kaleleri tahkim ettirerek savunma hattı oluşturmaya çalıştı. Bu sırada X. Konstantin Dukas'ın ölümü ve eşi Eudikia'nın yönetime geçmesi ise beklenenin aksine jeopolitik açıdan otorite boşluğuna neden oldu (Attaleiates, 2012, s. 174-175).⁵ Diğer taraftan Türkmen akınlarını durdurmayı amaçlayan coğrafi temelli savunma hattı beklenileni veremedi. Anadolu'da bulunan ordular da kendi kaderlerine terkedilince korumaya çalıştıkları halkı yağmalamaya başladılar. Dolayısıyla Bizans'tan umudunu kesen bölge ahalisi Horasan'da olduğu gibi Selçuklularda gelecek aramaya başladı. Nitekim dönem müverrihlerinden Attaleiates de yaşanan hezimet, cimri ve basiretsiz Bizans yöneticilerinin yanlış siyasetleri ile Anadolu'nun doğu ve güneyinde yaşayan sapkın inançlı Ermeniler, Nesturiler ve Yahudilerin varlıklarına bağlamıştır (Attaleiates, 2012, s. 174-177). Buna mukabil Selçuklular elde ettikleri coğrafi avantajın yanına toplumsal eğilimi de katarak fetih için ihtiyaç duydukları jeopolitik avantajı elde ettiler.

Bahsettiğimiz şartlar mucibince baskı altında kalan Eudikia, Romanos Diogenes ile evlendi. Böylece İmparator olan Diogenes, Türk akınlarına karşı harekete geçti (Ostrogorsky, 2006, s. 318). 1068 ile 1069 yıllarında Selçuklular üzerine seferler düzenledi. 1068 seferinde Kayseri'ye vardığında, Türkmenlerin Niksar dolaylarında faaliyetlerde bulundukları haberini aldı. Akabinde kuzeye yönelerek Sivas ve Divriği hattındaki Selçuklu kuvvetlerini uzaklaştırdı. Bir süre sonra da güneye inerek Maraş dolaylarında Fırat'ın batısını güven altına almak için birlikler gönderdi. Fakat Selçuklu komutanı Has İnal onları bozguna uğrattı. Bunun üzerine Diogenes, Halep taraflarına gelerek Membic, Artah ve İmn kalelerini ele geçirdi (Kasım 1068). Diğer taraftan Afşin Bey, Anadolu içlerine hareket ederek Amorium'u (Emirdağ/Afyon) yağmalayarak Sakarya Nehri'nin kaynak havzasına kadar ilerledi (Çifteler/Eskişehir?) (Attaleiates, 2012, s. 186-223; Sıbt İbnu'l - Cevzî, 2011, s. 156-157).

Ertesi yıl Diogenes, Kayseri'ye gelerek Türkmenler üzerine birlikler sevk etti. Kendisi de Ahlat'a yöneldi. Malatya'ya ulaştığında emniyet amacıyla birliklerinin bir kısmını Phileretos Brachamios idaresinde burada konuşlandırdı. Fakat Phileretos, Türkmenlere yenilince hayatta kalanlar Malatya'yı terk ederek Munzur Dağlarında İmparatora dahil oldular. Diğer taraftan Türkmenler, İmparatorun doğuya ilerleyişinden yararlanarak Fırat'ı geçip savunmasız Malatya-Kayseri hattından Kapadokya muntikasına girdiler. Konya'ya kadar akınlarda bulundular ve çok miktarda ganimet elde ettiler. Bu sırada Romanos, Ahlat üzerine gidemediği gibi lojistik eksikliklerle dolu ordusuyla Koloneia (Sivas civarlarında) taraflarına geri çekilmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Türkmenler, Pisidya (Isparta, Afyon, Burdur) ile Lykaonia'da (Konya, Karaman, Ereğli) bir müddet daha faaliyetlerde bulunduktan sonra Torosları aşarak Halep'e hareket ettiler. Bunun üzerine Diogenes, Antakya Doux/Dük'ü ile Toroslarda ikamet eden Ermenilerin Türkmenlere saldırmalarını istedi. Dolayısıyla Çukurova'ya inen Türkmenler, Tarsus ve Mopsuestia/Misis'de saldırılara maruz kaldılar. Ganimetlerinin bir kısmını kaybetmeler de Halep'e ulaşmayı başardılar (Attaleiates, 2012, s. 223-253; Sevim, 2000, s. 69-71).

⁵ II. Basileios'un ölümüyle başlayan gerileme Komnenoslar dönemine kadar devam etmiştir (Keçiş, 2022, s. 94-96).

Diogenes'in seferlerini incelediğimizde; önceliğinin Anadolu'nun coğrafi özelliklerine uygun olarak Sivas'tan Orta Fırat havzasına, oradan da Halep'e uzanan savunma hattı oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunda Anadolu coğrafyasının savunmaya dönük stratejik yapısı ile insan varlığının etkin olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Diogenes'in coğrafyaya nispeten hâkim olduğu, stratejisini de uzun vadede Ahlat ve Halep üzerindeki Selçuklu hâkimiyetine son vermek üzerine kurduğu takip edilmektedir. Fakat sefer sahası topoğrafyasının çetin oluşu ile bölge ahalisinin Bizans'la bağlarının kopması, onun coğrafyayı avantaja dönüştürerek jeostratejik kazanımlar elde etmesine engel oldu. Bununla birlikte Fırat ve Murat nehirleri merkezli doğuya ilerleyiş, lojistik eksiklik ile Türkmenlerin stratejik akınları neticesinde olumsuz sonuçlanırken; Selçuklular, Sakarya boylarına kadar ulaşarak jeopolitik avantaj elde ettiler.

1070 yılına gelindiğinde Diogenes, kuzeyde gelişebilecek Türk akınlarına karşı Manuel Komnenos'u Gümüşhane taraflarına sevk etti. Kendisi de Kayseri'ye gelerek ordusunun önemli bir kısmını Menbic'e yardıma gönderdi. Sultan Alp Arslan'dan kaçan Erisiği/Erbasan/Erbaşgan ile Manuel, Sivas'ta karşı karşıya geldiler. Erbaşgan sahte ricat taktiğiyle Manuel'i mağlup edip esir aldı. Sultandan kaçtığını belirtmesi üzerine de birlikte İstanbul'a hareket ettiler. Diogenes, Erbaşgan'ı ağırlayarak ona proedros⁶ unvanı verdi. Diğer taraftan Erbaşgan'ı takip eden Afşin Bey, İmparator'dan anlaşma gereğince iadesini talep etti. İmparator da geleneklerine aykırı olduğu gerekçesiyle Erbaşgan'ı iade etmedi. Bunun üzerine Afşin Bey, dönüş yolunda Meryemin'e (Surmâri?) kadar yağma faaliyetlerinde bulundu. Kışın geçmesi üzerine de Ahlat'a döndü ve Sultan Alp Arslan'ı gelişmelerden haberdar etti. Diğer taraftan Sivas'ta Erbaşgan'dan ayrılan Kurlu, Şöklü ve Atsız beyler Suriye sahasına yöneldiler. Böylece Anadolu'nun yanı sıra Suriye ve Filistin sahasının fethinin önü de açılmış oldu (Attaleiates, 2012, s. 252-255, 258-261; Bryennios, 2008, s. 44-46; Mateos, 2000, s. 137-138; Sevim, 2000, s. 70-71; Sıbt İbnu'l - Cevzi, 2011, s. 166,168-169).

1071 yılına gelindiğinde Sultan Alp Arslan, Fâtımî Veziri Nâsirüddевle Hasan'ın daveti üzerine Mısır'a sefere çıktı. Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu'ya girerek Malazgirt'i fethetti. Bitlis çayı üzerinden Diyarbakır havalisine indi. Burada Mervanîler biatlarını yenilediler (İbnü'l-Ezrak, 1959, s. 186-188). Akabinde Sultan, Tulhum ve Siverek'i fethederek Urfa'yı kuşattı (Mart 1071). Fakat elli gün süren kuşatma sonrasında Urfa'dan ayrıldı ve katına gelmekten çekinen Mirdâsî Mahmud idaresindeki Halep'e vardı. Burada Mahmud'un af dilemesi üzerine de Halep'i onun yönetimine bırakıp Şam'a hareket etti (1071). Bu esnada Bizans elçisi gelerek Sultan'a Malazgirt, Menbic ve Ahlat'ın Bizans'a bırakılmasını aksi takdirde İmparatorun harekete geçeceğini bildirdi. Bunu üzerine Sultan Alp Arslan, ordusunun bir kısmını Aytekin ve Mahmud'a bırakarak Mısır seferine devam etmelerini emretti. Kendisi de Bizans üzerine harekete geçti. Fırat'ı geçerken nehrin akıntısı nedeniyle insan ve lojistik kayba uğradı (Göksu, 2021, s. 16-17). Bir süre sonra da Irak askerleri ordudan ayrıldı. Netice itibarıyla yeni bir ordu hazırlamak için Vezir Nizâmülmülk'ü Selçuklu sahasına gönderirken kendisi de bölgeden aldığı destekle Ahlat'a vardı. Burada Türkmen beyleri ve diğer Selçuklu kuvvetleri kendisine katıldı. Sonra Ahlat ile Malazgirt arasındaki Rahve Ovası'na hareket ederek savaş düzeni aldı. Tam anlamıyla düz bir oavadan oluşmayan Rahve'de yer alan tepe ve su havzalarını doğru bir stratejiyle ordunun menfaatleri doğrultusunda kullanarak yerleşti. Diğer taraftan Diogenes, Kapadokya sahasına varınca ileri gelenlerle savaş stratejisini

⁶ Grekçe'de başkan, başkanlık eden, halk meclisi başkanı anlamlarına gelmektedir (Çelgin, 2011, s. 557)

değerlendirdi. Tecrübeli olan Joseph Tarchaneiotēs/Tarkhaneiotēs ile Nikephoros Bryennios civar şehirleri güçlendirdikten sonra Selçuklu ordusunun kullanabileceği yol güzergahlarında su ve lojistik unsurları etkisiz hale getirerek Sivas taraflarına çekmeyi teklif ettiler. Bu plan uygulanmaz ise benzer stratejinin Erzurum'a kadar ilerlenerek burada uygulanmasını önerdiler. Fakat Diogenes, ordusunun kalabalıklığı, daha önce aldığı küçük başarılar ve Hemedan'a kadar ilerlemesi gerektiğini savunan tecrübesiz idarecilerin telkinleriyle öneriyi reddetti (Ayönü, 2018, s. 42-43; Bryennios, 2008, s. 47-48; İbnü'l Esîr, 1991, C. 10, s. 70-71).

Bizans'ın talep ettiği sahaları analiz ettiğimizde Selçuklu kazanımlarını kendi lehlerine çevirerek coğrafi ve stratejik açıdan Van Gölü'nün doğusuna kadar hâkimiyetlerini geri kazanmak istedikleri görülmektedir. Yapılan değerlendirme ve sunulan stratejileri incelediğimizde ise savunma hattı olarak Bizans askerî bürokratlarının Sivas ve Erzurum üzerinde yoğunlaştıkları dikkat çekmektedir. Nitekim bu iki yerleşim dışardan gelebilecek saldırılara karşı savunma savaşı verilebilecek topografik avantajlara haizlerdir. Bu nedenle Anadolu'nun kuzey doğusunun iki önemli kapısı niteliğindedirler. Diğer taraftan tecrübeli Bizans ileri gelenlerinin ilk önce Sivas'ta savunma yapma arzuları, Selçuklu akınları sonrasında Sivas'ın doğusunda jeopolitik avantajı kaybettiklerinin bir göstergesidir. Ayrıca Erzurum üzerinde plan kurlmaları ise savunma ve sınır hattını merkezden uzak tutmak ile jeopolitik avantaj kazanmak bağlamında planlamalarını yansıtmaktadır. Nitekim doğudan Anadolu'nun içlerine hareket edebilmek için Erzurum ve çevresinden geçme zorunluluğu dönem ve sonraki zaman hadiselerinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte daha önceki karşılaşmalar ile Marmara kıyılarına kadar ulaşan Türkmen akınlarından çekinen Bizans bürokratlarının alınacak hezimetle geriye çekilme bakımından Erzurum'u Sivas'a nazaran daha dezavantajlı görmeleri de bahsettiğimiz coğrafi temelli stratejik hesaplamalarda dikkat edilen hususlardan olduğu anlaşılmaktadır.

Görüşmeler sonrasında Bizanslılar muhtemelen Pasinler, Avnik ve Hınıs yoluyla Malazgirt'e ilerleyerek kaleyi ele geçirdiler. Rahve'ye intikalleriyle de savaş kaçınılmaz oldu. Bu esnada Sultan Alp Arslan emirlerinden Savtegin ile Halife Kâim-Biemrillâh'ın elçisi İbn Mahlebân'ı barış görüşmeleri için Diogenes'e gönderdi. Teklifi küstahça reddeden Diogenes, barışın Rey'de yapılacağını, ordusunun İsfahan'da hayvanlarının da Hemedan'da kışlayacağını ifade etti. Diogenes'in ifadelerinden kendisini II. İskender olarak gördüğü, ya da onun mirasçısı olarak Baktriya'ya kadar ilerlemek düşüncesiyle hareket ettiğini anlamaktayız. Böylece 26 Ağustos 1071 tarihinde başlayan savaşı Selçuklular kazandıkları gibi Diogenes'i de esir aldılar. Akabinde düzenlenen antlaşmayla Malazgirt, Urfa, Menbic ve Antakya'nın Selçuklulara terk edileceği Diogenes tarafından kabul edildi. Sonra Malazgirt ve çevresine idareciler atayarak Sultan ülkesine döndü. Diogenes geri döndüğünde ise gözlerine mil çekilerek etkisiz hale getirildi. Dolayısıyla da yapılan antlaşma yeni Bizans yönetimince kabul edilmedi (Abû'l-Farac, 1999, C. I, s. 321-323; İbnü'l-Ezrak, 1959, s.189-190; İbnü'l Esîr, 1991, C. 10, s. 71-73; Râvendî, 1999, C. I, s. 117-119; Sibt İbnü'l - Cevzî, 2011, s. 169-173; Yakupoğlu, 2021, s. 10-13).

Antlaşmaya konu olan Malazgirt, Urfa, Menbic ve Antakya'nın jeopolitik konumları incelendiğinde Selçukluların önceliğinin dârül cihat sahası ile Fâtımîler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Diogenes'in ölümü ve sonrasında gelişen iktidar mücadeleleri, Bizans mukavemetinin kırılması ile jeopolitik avantajın tamamen

Selçuklulara geçmesine neden oldu. Diğer taraftan antlaşmanın yürürlüğe girmemesi Anadolu'ya yurt tutmak amacıyla yeni bir fetih siyasetinin önünü açtı. Sultan Alp Arslan'ın Selçuklu Beylerini Anadolu'ya göndermesi üzerine de Erzurum, Sivas, Çankırı, Kastamonu ve çevresi kısa süre içerisinde fethedilerek Selçuklulara bağlı ilk siyasi teşekküller kuruldu. Ayrıca Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelmeleri ve İznik merkezli devletleşmeleri Anadolu'nun önemli bir kısmının Selçuklu hâkimiyetine girmesiyle sonuçlandı.

6. Sultan Melikşah ve Sonrası Dönemde Coğrafi ve Jeopolitik Açından Anadolu Fetihleri

Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah, devleti sağlam temellere oturtuktan sonra Üsküdar önlerine kadar ilerleyerek Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ile Dragos/Dragon Çayı Antlaşması'nı yaptı (1081) (Komnena, 1996, s. 124-136; Köymen, 1993, s. 78-79). Dragon Antlaşması jeopolitik kazanımları yönüyle bünyesinde Anadolu Türk-İslâm tarihinde bir ilki barındırmaktadır. Nitekim Malazgirt Zaferi sonrasında yapılan antlaşmanın boşa düşmesiyle elde edilen kazanımlarla coğrafi ve jeopolitik açıdan fethedilen sahalardan Selçuklu toprağı oluşu ilk defa diplomatik teamüller çerçevesinde bu antlaşmayla Bizans İmparatorluğu'nca kabul edilmiştir.

Antlaşma sonrasında yönünü doğuya çeviren Süleyman Şah, Danişmendlilerle coğrafi ve jeopolitik açıdan Malatya ile Antakya arası için rekabete girdi. Bahsettiğimiz saha Bizanslılar adına Ermeni asıllı Phileretos Brachamios tarafından yönetilmekteydi. Phileretos, Bizans'ın meşguliyetlerinden yararlanarak müstakil hareket ettiği gibi varlığını çevre güçlere vergi vermek suretiyle de korumaktaydı (Kafesoğlu, 1953, s. 69-70, 82-85; Komnena, 1996, s. 194; Mıynat, 2020, s. 319-324).

Süleyman Şah, Toroslari aşarak Tarsus, Adana ve çevresini fethetti. Çok geçmeden de Antakya'yı alarak sınırlarını Maraş sahasına kadar genişletti (1082-1085). Böylece coğrafi açıdan İznik'e kadar fethedilen Anadolu sahası ile İslâm dünyası birleşti. Akabinde bölge güçlerinden Ukaylı Emiri Müslim b. Kureyş'i bertaraf etti (1086) (Bezer, 2006, s. 95; Günler, 2020, s. 247-248). Müslim'in ölümüyle hâkimiyet sahalari jeopolitik hamlelerin odağı haline geldi ve Süleyman Şah, Halep üzerine yürüdü. Fakat Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'la girdiğı mücadelede hayatını kaybetti (1086) (Kafesoğlu, 1953, s. 81; Komnena, 1996, s. 193-195; Sevim, 1963, s. 412). Aynı dönemde Dânişmendliler, Sivas ve Tokat çevresinde siyasallaşarak Yeşilirmak ile Kızılırmak sahalarina yayıldılar (Solmaz, 2002, s. 430-451). Daha batıda Karatekin Bey de Kastamonu ve Çankırı taraflarina sahip oldu (Turan, 1993, s. 67).

Anadolu ve Suriye'deki gelişmeleri takip eden Sultan Melikşah, Suriye seferi sonrasında Emir Bozan ve Emir Porsuk vasıtasıyla Türkiye Selçukluları üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmeye çalışırken, merhum sultanın çocuklarını da alıkoydu (Kafesoğlu, 1953, s. 75-94, 101-107; Komnena, 1996, s. 201- 206). Böylece Büyük Selçuklu hâkimiyeti Marmara ve Batı Karadeniz'e kadar sağlanmış oldu. Ayrıca Urfa ve Diyarbakır havalisinin fethiyle de Fırat'ın doğu kıyıları tamamen Selçuklu yönetimine geçti (1085/1086) (Özaydın, 2004, s. 54-57). Böylece Tuğrul Bey döneminden itibaren oluşturulmaya çalışılan Fâtımî yolunun Anadolu kısmı tamamlandığı gibi Atsız Bey'in Suriye ve Filistin sahasını fethiyle birleştirilmesiyle de jeopolitik ve jeostratejik açıdan merkez-çevre bağlantısı tamamlanmış oldu.

Süleyman Şah'ın vefatından yaklaşık altı yıl sonra Türkiye Selçuklu tahtına oğlu I. Kılıç Arslan geçti. Jeopolitik ve jeostratejik avantajlar elde etmek için Malatya üzerinde Dânişmendlilerle mücadele eden Kılıç Arslan, I. Haçlı Seferi neticesinde İznik'i kaybetti. Eskişehir ve Ereğli'de başarılı mücadeleler vermesine rağmen Haçlı ilerleyişini durduramadı. Sultan Melikşah'ın vefatı ve sonrasında yaşanan iktidar mücadeleleri ile basiretsiz emirlerin yanlış stratejileri neticesinde de Antakya, Urfa ve Kudüs'teki Selçuklu hâkimiyeti kaybedildi (1098-1099) (Demirkent, 2014, s. 17, 28-36; Komnena, 1996, s. 325-336, 339; 343; Özaydın, 1990, s. 8-10). Haçlı Seferi neticesinde Selçukluların kazanmış olduğu coğrafi ve stratejik avantajlar Doğu Akdeniz sahasında kaybedildi. Ayrıca Anadolu'nun fethi bakımından Bizans ile olan mücadelelere Haçlılar da dahil oldu.

Kılıç Arslan, Konya merkezli devleti yeniden ihdas etti. Maraş ve Elbistan taraflarında Haçlılara karşı başarılı mücadeleler verdiği gibi ikinci dalga Haçlı ordularını da mağlup edip, Selçuklu varlığını korudu. Dânişmendlilerle girdiği mücadele sonrasında da Malatya'yı aldı (Demirkent, 2014, s. 55-64). Coğrafi olarak Malatya, Van Gölü'nün kuzeyinden Murat Nehri'ni takip ile ulaşılan ve Fırat'tan geçilerek de Anadolu içlerine hareket imkânı sağlayan önemli bir kavşak noktasıdır. Jeostratejik açıdan ise güneyde Antep ile Maraş'a kuzeyde Sivas'a batıda ise Kayseri'ye uzanan yol güzergahlarına sahiptir. Dolayısıyla ilk Selçuklu akınlarından itibaren kıyasıya mücadelelere sahne olmaktadır. Coğrafi avantajlarının yanı sıra dönem jeopolitiği de Malatya sahasını kıymetli kılmaktaydı. Bu kapsamda Anadolu'daki siyasi yapıları incelediğimizde Erzurum'un Saltuklularda, Sivas'ın Dânişmendlilerde olması ile Antakya ve Urfa'da Haçlı siyasi teşekküllerinin bulunması Kılıç Arslan'ın doğuya açılan tek kapı olarak Malatya üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Dânişmendliler de Malatya'ya sahip olarak Türkiye Selçuklularını Konya ve çevresiyle sınırlandırmak, doğudan gelen insan kaynağından da mahrum bırakarak coğrafyayı jeopolitik avantaja çevirmek niyetindeydiler. Bu nedenle Kılıç Arslan için Malatya'ya sahip olmak beka meselesiydi. Hâkimiyetiyle Dânişmendlileri bertaraf edeceği gibi İslâm coğrafyasıyla temas halinde olup Melikşah sonrası yaşanan iktidar mücadelelerinden de yararlanabilecekti. Nitekim Malatya'ya sahip olan Kılıç Arslan, doğuya ilerleyerek Urfa'yı muhasara etti. Düşmeyince de Harran'a çekildi ve akabinde gelen davet üzerine Musul'a giderek şehre sahip oldu (1107). Musul'un coğrafi ve stratejik konumu ona Türkiye Selçuklu Sultanı olmasının yanında Büyük Selçuklu Hükümdarı olması yolunda da avantaj sağladı. Fakat Sultan Muhammed Tapar'ın emiri Çavlı karşısında yenilerek hayatını kaybetmesi ve oğullarının alıkonulması, Türkiye Selçuklularını Bizans karşısında savunmasız bıraktığı gibi coğrafi ve stratejik avantajında kısa süreliğine kaybedilmesine neden oldu (Demirkent, 2014, s. 55-64; Özaydın, 1990, s. 60-63).

Jeopolitik açıdan rahatlayan İmparator Aleksios Komnenos, zaman kaybetmeden Eumathios komutasında gönderdiği birliklerle Türkleri kıyıya uğratarak Marmara kıyılarından uzaklaştırdı. Kapadokya Emiri Hasan Bey onu Alaşehir'de sıkıştırsa da istenilen neticeyi alamadı (Komnena, 1996, s. 439-443). Sonuç itibarıyla Aleksios, Türkmenleri batı Anadolu'dan uzaklaştırdığı gibi İstanbul-Antalya hattını da güven altına aldı. Aleksios'un faaliyetlerini coğrafi bağlamda strateji ve jeopolitik yönleriyle değerlendirdiğimizde savunma hattını Gediz ve Menderes havzalarıyla tahkim etmeye çalıştığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde İoannes ve Manuel Komnenoslar da benzer siyaset izleyerek Akdeniz yolunu güven altına almaya çalıştılar. Onların temel gayeleri ise; Antalya'dan Antakya'ya hâkimiyetlerini ihdas ederek Haçlılar, Ermeniler ve bilhassa

Selçuklulara karşı askerî ve siyasi anlamda coğrafya üzerinden jeopolitik ve jeostratejik avantajlar sağlamaktı. Diğer taraftan Bizans İmparatorları Çorum-Niksar-Tokat başta olmak üzere Doğu Karadeniz sahasında da benzer siyaset izleyerek Selçukluları uç koldan kuşatmayı planladılar. Fakat Türkmenlerin mukavemeti karşısında amaçlarına ulaşamadılar. Sinop ve Samsun'un fetihleriyle de bağlantıyı tamamen kaybettiler (Telliöğlu, 2010, s. 144-148).

Anadolu'daki münferit gelişmeler sonrasında Kılıç Arslan'ın oğullarından Melikşah/Şahinşah Muhammed Tapar'ın müsaadesiyle Türkiye Selçuklu Hükümdarı oldu. Fakat Bizans taarruzlarına karşı verdiği mücadeleler istenildiği gibi sonuçlanmadı. Yerine geçen kardeşi I. Mesud döneminde Türkiye Selçukluları kuruluş dönemini tamamladı (1116-1155) (Özaydın, 1990, s. 64-68). Son dönemlerinde Büyük Selçuklu Devleti, Karahıtay ve Oğuz istilaları nedeniyle yıkılış dönemine girdi. Oğlu II. Kılıç Arslan döneminde de Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekildi. Yaşanan istikrarsızlıklardan dolayı Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya yeni göç dalgası başladı. Gelen Türkmenler, coğrafya ve dönem jeopolitiği gereğince uç teşkilatı sistemine göre başta Ankara, Kastamonu, Eskişehir olmak üzere Kütahya, Afyon, Denizli ile Isparta taraflarına yerleştirildiler. Buraların jeomorfolojisini değerlendiren Türkmenler, su kaynak havzalarından hareketle Bizans topraklarında fetihlerde bulundular. Bunun üzerine Manuel Komnenos, Selçuklular üzerine sefer düzenledi ve Miryokefalon'da ağır bir mağlubiyet aldı (1176). Böylece kırılan Bizans mukavemeti yeni iskânlara imkân sağladı. 1211 yılında Selçuklu Sultanı olarak I. Gıyâseddin Keyhusrev ordu başında son kez sefere çıktı ve şehadetiyle de Selçuklu-Bizans ilişkileri yeni bir döneme girdi (Kaya, 2006, s. 137-157). Kısa süre sonra Moğol tehlikesinin hissedilmesiyle de devletin siyaseti doğuya yoğunlaştı. Fethinde olduğu gibi Anadolu'nun müdafaasında da coğrafya temelli jeostratejik hamleler yapıldığı gibi jeopolitik ittifaklar da kuruldu. Bu bağlam da Moğol istilasıyla gelen Türkmenler, Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından uç bölgelere yönlendirildi. Karamanoğulları da Ermenek ve çevresine yerleştirilerek Göksu ve kolları vasıtasıyla Orta Akdeniz havzasının fethinin önü açıldı (Turan, 1993, s. 519).

Moğol kaynaklı göç dalgası uzun süre devam etti. Hatta Memlüklerden Sultan Baybars yaklaşık 40.000 çadır Türkmen'i coğrafi ve jeopolitik amaçla Doğu Akdeniz'e yerleştirdi (Çetin, 2009, s. 24-27; Turan, 1993, s. 205-211). Diğer taraftan Memlükler, Moğol ilerleyişine son verdikleri gibi uzun vadede de Haçlıları Suriye ve Filistin'den çıkardılar. Ayrıca Çukurova'daki Ermeni varlığına son vererek Anadolu'nun fethine katkıda bulundular. Bu sırada Selçukluların zayıflamasıyla siyasallaşan Türkmenler, Gediz ve Menderes havzalarını takiple Akdeniz ile Adalar Denizi'ne kadar fetihlerde bulundular. Aydınoğlu Mehmet Bey döneminde elden çıkan İzmir'in Emir Timur tarafından alınmasıyla da Batı Anadolu'nun fethi tamamlandı (Ayönü, 2009, s. 6). Osmanlı döneminde orta ve doğu Karadeniz kıyılarının fethiyle de Anadolu tamamen Türk hâkimiyetine girdi (İnan, 2003, s. 74-78).

Sonuç

Anadolu, jeomorfolojik ve jeopolitik özellikleriyle ender coğrafyalardan biridir. Haiz olduğu iklim çeşitliliği, kaynaklık ettiği nehirleri, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle insan yaşamını destekleyen Anadolu'nun kendisi de farklı toplum ve medeniyetlerle şekillenmiştir. Dolayısıyla sahip olan toplumlar muhafaza etmek için çaba sarf ederken, diğer toplumlarda hâkim olmak için mücadele vermişlerdir. Bahsettiğimiz mücadelelerde Anadolu'nun coğrafyası, toplumsal, dini ve siyasi yapıları ile dönem

jeopolitiği belirleyici olmuştur. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ve kalıcı olmaları da bu minvalde gerçekleşmiştir.

Selçuklulardan önceki Türk varlığı çoğunlukla geçici olmakla birlikte Roma döneminde doğu sınırlarının müdafaası bağlamında Toroslar ile Doğu Karadeniz sahasında münferit yerleşmelerle sınırlı kalmıştır. Buna mukabil asıl yerleşme Selçuklular döneminde gerçekleşmeye başlamıştır. Selçukluların Anadolu'ya yönelişleri dönem jeopolitiği ile Anadolu coğrafyasının jeomorfolojisi ve Türk yaşam anlayışına uygun sahalara sahip olması sonucunda gerçekleşmiştir.

Selçukluların takip ettiği fetih organizasyonunu incelediğimizde başı boş hareketten ziyade planlı, dönem jeopolitiğine uygun ve coğrafya temelli gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda öncü Oğuzların Anadolu hareketleri, Tuğrul Bey'in İslâm dünyasının siyasi liderliğini üstlenmesi ve Anadolu coğrafyasının jeostratejik ile sosyo-politik yapıları belirleyici olmuştur. Diğer bir ifadeyle Tuğrul Bey dönemi Anadolu fetihleri İslâm dünyasının lideri olarak Fâtımîlerle ve Bizans'la mücadele etmek ve Anadolu'ya yönelen Oğuzların aşırı hareketlerinden İslâm beldelerini korumak temelli gelişmiştir.

Oğuzların İbrahim Yınal komutasında toplanmasıyla Azerbaycan sahası sahip olduğu coğrafi ve stratejik avantajlarıyla Kafkaslar ile Anadolu'nun fethi için ilk üst bölgesi haline getirilmiştir. Buradan hareketle Anadolu, Kafkaslar ve Azerbaycan coğrafyalarının savunma ve fetih açılarından jeopolitik birliktelik gösterdikleri sonucuna varabiliriz. Akabinde başlayan fetihler Aras boyunca gerçekleşmiş ve kaynak havzası olan Erzurum sahasına kadar Selçuklu askerî gücü ulaşmıştır. Kısa süre sonra Çoruh, Fırat, Yeşilırmak ve Harşit Çayı takip edilerek de Çoruh vadisinden Canik ormanlarına kadar kuzey Anadolu sahası kat edilmiştir. Bahsettiğimiz yayılımda coğrafi anlamda Erzurum ve çevresi etkinen akarsu yatakları da fethin yönünde belirleyici olmuştur. Buradan hareketle Anadolu'nun ilk ve hızlı giriş güzergahının Aras havzası olduğu, Erzurum ve çevresinden doğan diğer su havzalarının takibiyle de Kuzey Doğu Anadolu sahasına hâkimiyet kurulduğunu ifade edebiliriz. Diğer taraftan Erzurum'da sağlanan Selçuklu hâkimiyeti, coğrafyada yaşayan toplumların Bizans'tan umudunu kesmesi ile Selçuklularla yeni bir gelecek oluşturma çabalarının psikolojik eşğini oluşturarak jeopolitik avantajın Selçuklulara geçmesinin de önünü açmıştır.

Van Gölü'nün kuzey ve batısından Dicle, Fırat ve diğer su kaynakları ile yol güzergâhlarını takip eden Selçukluların Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak ve Suriye'ye ulaştıkları da bilinmektedir. Dolayısıyla Van Gölü havzası ve kaynaklık ettiği akarsular da Erzurum örneğinde olduğu gibi coğrafi ve stratejik açıdan Güney Doğu Anadolu'nun fethinde önemli bir yer tutmaktadır. Böylece orta Anadolu'ya yaklaşan Selçuklular Ahlat ve Halep'i üst yaparak Anadolu içlerine yöneldiler.

Fırat'ı aşan Selçuklular Malatya'ya ulaştılar. Diğer taraftan Sivas dolaylarına kadar ilerleyerek Erzurum ve Van havzasında tecrübe ettikleri coğrafya fetih etkileşimini devam ettirip, Kızılırmak ile kollarını takibe koyuldular.

Selçukluların coğrafya ve sosyo-politik yaklaşımlı ilerleyişleri karşısında Diogenes de coğrafya ve askerî strateji temelli çözüm üretmeye çalıştı. Fakat başkentin Avrupa'da yer alması ile Anadolu topoğrafyası Bizans'ın savunmasında jeostratejik zaaf göstermesine neden oldu. Selçuklu fetihlerini ise destekledi. Buna rağmen Selçuklulara jeostratejik avantajlar sağlayan Ahlat ve Halep üzerine seferler düzenledi. Fakat Selçukluların

Anadolu jeomorfolojisini avantaja çevirmeleri ve bölge ahalisi ile Bizans idarecileri arasındaki güvensizlik nedeniyle başarı elde edemedi. Malazgirt'te de yenilince Bizans'ın mukavemeti İstanbul önlerine kadar geri çekildi. Dolayısıyla Anadolu'da kurulan Türk siyasi teşekkülleri Batı, Kuzey ve Güney Anadolu'da Aras, Fırat, Dicle, Kızılırmak ve Yeşilirmak havailerinde uygulanan coğrafi ve toplumsal temelli stratejileri aynen devam ettirdiler. Nihayetinde de Sakarya, Gediz, Menderes, Göksu, Seyhan ve Ceyhan gibi su kaynakları ile akış güzergahlarını takip ederek sahillere kadar fethettiler.

Selçukluların ilerleyişi karşısında Bizans'ın yetersiz kalması ve başlayan Haçlı Seferleri, Türklerin Anadolu ve çevresinde bir süreliğine de olsa coğrafi bakımdan stratejik sahaları kaybetmesine neden oldu. Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu da İznik dışında ciddi bir kazanım elde edemedi. Netice itibariyle de Anadolu ve çevresinde coğrafya siyaset ilişkisi Türkler, Haçlılar, Ermeniler ve Bizanslılar arasında yaşanmaya başladı. Doğuda Atabeylikler Haçlı artıklarıyla mücadele ederken, Türkiye Selçukluları da Bizans ve düzenlenen yeni Haçlı Seferleriyle mücadele ederek coğrafyayı vatana dönüştürdüler. Bu uğurda Hasan Bey'in şehadetiyle başlayan süreç I. Gıyâseddin Keyhusrev'in şehadetiyle yeni bir döneme girse de onları takip eden Beyliklerin devraldıkları jeopolitik ve jeostratejik fetih anlayışlarıyla Anadolu Türk-İslâm yurdu haline geldi. Diğer taraftan Anadolu genel itibariyle doğudan batıya fethedilirken Karadeniz kıyıları dönem jeopolitiği ve coğrafi faktörlerden dolayı batıdan doğuya fethedildi.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı (Yazar)	Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Yapay Zeka Beyanı (Dergi)	Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarının kullanılmadığı yazarlar tarafından beyan edilmiştir. Yapay zekâ kullanılmış olması durumunda, çalışmanın bilimsel içeriği, analizleri ve sonuçlarına ilişkin tüm sorumluluk yazarlara aittir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Artificial Intelligence Statement (Author)	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.
Artificial Intelligence Statement (Journal)	The authors declare that artificial intelligence tools were not used during the preparation of this study. In the event that artificial intelligence tools were used, all responsibility for the scientific content, analyses, and conclusions of the study rests with the authors.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abu Sa'id 'Abd-al-Ḥayy Gardizi, (2011). The ornament of histories. A history of the eastern Islamic lands ad 650–1041. The Persian text of Abu Sa'id 'Abd al-Ḥayy Gardizi. C. Edmund Bosworth (Trans and Edit.). London and Newyork: I.B.Tauris & BIPS Persian Studies Series.

Ahmed İbnü'l-Yusuf İbnü'l-Ali İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, (1959/1379h.). *Tarihu'l-Fârikî*. Dr. Bedevî Abdüllatif Avd (Tah.). Kahire: El-hey'etu'l-Âmme li'ş-Şuûni'l-Metabi'l-Emîre Yayınları.

Anna Komnena. (1996). *Alexiad*. Bilge Umar (Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay.

Anonim. (1952). Anadolu Selçukluları Devleti tarihi III histoire des Seldjoukides D'asie Mineure. Feridun Nafiz Uzluk (Haz.). Ankara:

Arisdaguès de Lasdiverd. (1864). *Histoire d'Arménie*. M. Èvariste Prud'homme (Trans.). Paris:

Ateş, A. (1965). Yabgulular meselesi. *Belleten*, XXIX(115), 517-525.

Avcı, C. (2009). Sugûr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 37, s. 473-474). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayönü, Y. (2009). İzmir'de Türk hâkimiyetinin başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 1-8.

Ayönü, Y. (2018). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Başkumandan Simbat. (1946). *Başkumandan Simbat vekayinamesi (951-1334)*. Hrant D. Andreasyan (Çev.). Yayınlanmamış TTK Nüshası.

Bezer, G. Ö. (2006). Anadolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 32, s. 94-96). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cahen, C. (1965). La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée Seldjukide. *Byzantion*, 35(1), 10-15.

Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca – Türkçe sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çetin, A. (2009). Memlûkler devrinde Oğuzlar/Türkmenlere bir bakış. *Osmanlı Araştırmaları Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-I*, XXXIII, 23-33.

Demirkent, I. (2014). *Türkiye Selçuklu hükümdarı sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ersan. M. (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Göksu, E. (2010). Ok ve yayın Türk devlet geleneği ve hakimiyet anlayışındaki yeri. *Turkish Studies*, V(2). 986-1011.

Göksu, E. (2022). Malazgirt'te ne oldu? imparator mu kaybetti, sultan mı kazandı?. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 12(59), 11-31.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l Farac tarihi*. Cilt I. Ömer Riza Doğrul (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Guillaume de Tyr. (1879). *Guillaume de Tyr et Ses Continueurs*. M. Paulin Paris (Haz.). Paris:

Günler, M. (2017). *Büyük Selçuklu Devleti'nin Türkmen politikası*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Tez Merkezi.

Günler, M. (2020). Müslim b. Kureyş dönemi Selçuklu-Ukaylı ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 237-251.

Haldon, J. (2003). Approaches to an alternative military history of the period ca. 1025-1071 In: Vassiliki N. Vlyssidou (Ed.). *The empire in crisis? Byzantium in the eleventh century (1025-1081)* (p. 45-74).

Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin doğu sınırı*. F. Işıltan (Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Işık, A. (2020). Anadolu'da Asur ticaret kolonileri çağı. *Mavi Atlas*, 8(1), 13-18.

İbnü'l Esîr. (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*. Cilt 10. Abdülkerim Özaydın (Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları

İbnü'l-Adîm. (2014). *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521 = 1055-1127)*. Ali Sevim (Ter ve Değ.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, K. (2003). Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 71-84.

John Skylitzes. (2010). *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. John Wortley (Trans.), New York: Cambridge University Press.

Kafalı, M. (2002). Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed.), *Türkler içinde*, (Cilt 6, s. 177-193). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kartlis Tskhovreba (2014). *Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia)*. Arrian Chant'uria (Ed). Roin Metreveli&Stephen Jones (Trans.). Tbilisi: Artanuji Publishing.

Kaya, S. (2006). I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211). Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Keçiş, M. (2022). İhanetten imparatorluğa: IV. Romanos Diogenes. *Belleten*, 86(305), 89-118.

Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars tarihi*. Cilt I. İstanbul: Işıl Matbaası.

Köymen, M. A. (1993). Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu. *Belleten*, 57(218), 71-80.

Köymen, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi*. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köymen, M. A. (2013). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Liddell, H. G.- Scott, R. (1966). *A lexicon Abriged From Liddell and Scott's Greek-English lexicon*. London: Oxford University Press.

- Mantran, R. (1975). *Histoire de la Torquie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Mıynat, A. (2020). Malazgirt Savaşı sonrası Selçuklular ve Bizans arasında üç Ermeni figür: Philaratos Brachamios, Gabriel (Khoril) ve Theodore Hetum (Toros). *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (12), 317-33.
- Michael Attaleiates. (2012). *The History Michael Attaleiates*. Anthony Kaldellis – Dimitris Krallis (Trans.) London: Harward University Press.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. Cilt I. A. Ateş (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nikephoros Bryennios. (2008). *Tarihin özü*. Bilge Umar (Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Odo of Deuil. (1948). *De profectione Ludovici VII in orientem The journey of Louis VII to the East* (V. G. Berry, Ed. & Çev.). W. W. Norton & Company.
- Ostrogorsky, O. (2006). *Bizans Devleti*. Fikret Işıltan (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (1990). Sultan Muhammed Tapar devri Selçuklu tarihi (498-511/1105-1118). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (2004). Melikşah, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 54-57). Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2015). *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti tarihi (1040-1157)*. Cilt I. İstanbul: İsam Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2024). Sultan Tuğrul Bey'in Bizans İmparatoru'na bilinmeyen bir mektubu. XIX. *Türk Tarih Kongresi Türk - İslam Devletleri Tarihi* içinde, (Cilt II, s. 17-43). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2020). *Çağrıbey (Selçuklular'ın kuruluş hikâyesi)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Sevim, A. (1963). Tutuş'un Büyük Selçuklu saltanatını ele geçirme teşebbüsü (Kasım 1092-Şubat 1095). *Belleten*, 27(107), 411-435.
- Sevim, A. (1979). Kuzey Suriye'de görünen ilk Türk emîri Han - Oğlu Hârun. *Belleten*, 43(170), 365-380.
- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2011). Ünlü Selçuklu komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sıbt İbnü'l - Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân fî târihi'l-Âyân'da Selçuklular*. Ali Sevim (Ter. ve Değ.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Solmaz, S. (2002). Dânişmendliler, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed.). *Türkler içinde*. (Cilt 6, s. 430-451). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Subaşı, Ö. (2010). Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve çevresindeki faaliyetleri. *Turkish Studies*, 5/(3), 1827-1859.
- Süryanî Mar – Yeşua (1958). Vakaayi'nâme 494 - 507 yıllarına âit Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu vak'aları Bizans - Sasanlı savaşları. Muallâ Yanmaz (Çev.). İstanbul: İstanbul Şehir Matbaası.
- Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali el-Hüseynî. (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Necati Lügal(Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, O. (2010). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellioglu, İ. (2018). Türklerin Karadeniz'e çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik hattının önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(45), 141-154.
- Tuncel, M. (1991). Anadolu. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 106-109). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (1973). Selçuklular Tarihi hakkında araştırmalar ve tenkitler Yabgulular meselesinin filolojik izahı -VIII-. *İslam Medeniyeti Dergisi*. III(34), 17-23.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1996). *Selçuklular târihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Urfalı Mateos. (2000). Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162). Hrant D. Andreasyan (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- William of Rubruck. (1900/MDCCCC). *The Journey of William of Rubruck to the eastern parts of the World 1253-55*. William Woodville Rockhill (Trans.). London:
- Yakupoglu, C. (2021). Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da yeni Türk vatanının yükselişi. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (1), 1-35.
- Yıldız, H. D. (1991). Avâsım. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 111-112). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular devri*. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.